

Fraus monetaris a la Catalunya del segle xv, segons els comptes del receptor dels emoluments de la Governació General de Catalunya

*POL JUNYENT MOLINS**

La falsificació de moneda era considerada a la Catalunya medieval un crim molt greu. La legislació medieval recollia una sèrie de normatives hereves del dret romà, entre les quals l'usatge 66, «De falsanda moneta», l'establia com un crim on no s'admetia esmena, a l'alçada del trencament de la Pau i Treva.

Els numismàtics han prioritzat, de forma general, l'estudi de la moneda legítima en comptes d'aquella falsificada, i aquest aspecte ha relegat el tema de la falsificació i el frau a un darrer terme, però en uns temps on la moneda falsa era companya de l'oficial, el buidat i l'estudi de fonts documentals inèdites que ens donin noves informacions sobre aquest fet es fa més necessari que mai. Aquest article no pretén ser un estudi exhaustiu sobre la falsificació o els fraus monetaris duts a terme al segle xv al Principat de Catalunya; només és una primera aproximació sobre aquells fets, fent servir una documentació inèdita i que aporta novetats interessants sobre el frau i les falsificacions, les quals eren perseguides arreu del territori per una institució molt concreta, la Governació General.

LA GOVERNACIÓ GENERAL

La consolidació del que va ser el sistema successori dels sobirans de la Corona Catalanoaragonesa, com el d'altres prínceps europeus que regien territoris d'una certa extensió, va derivar indirectament en l'aparició d'una nova institu-

* Llicenciat en Història per la Universitat de Barcelona. Màster oficial en Cultures Medievales per la Universitat de Barcelona, cursant.

ció. Els sobirans van haver d'idear una manera de fer arribar la seva autoritat a tots llurs dominis de forma centralitzada, però també d'una manera prou fragmentada per a poder arribar a tot arreu i controlar-ho tot des d'una cort que era, sovint, itinerant.

Així, va ser necessari recórrer a sistemes de representació en una monarquia complexa com la de la Corona d'Aragó. És per això que a mitjan segle XII va aparèixer el títol de *Procurador General*,¹ que trobem per primera vegada a Provença,² però que en el futur es generalitzaria per a designar els representants reials a d'altres territoris.

L'evolució del càrrec de Procurador s'anà definint amb el temps, fruit d'una lenta gestació.³ Fou durant el segle XIII quan incorporà atribucions àmplies en matèria de govern i de justícia, oposant-se així als procuradors dedicats a tasques estrictament patrimonials. Malgrat tot encara no disposava d'una estructura orgànica estable ni d'una continuïtat clara. No existeix pas una data única, però sí diversos moments que ens assenyalen el naixement de la institució. Entre el 1299 i el 1302 en fou nomenat el primogènit de Jaume I, menor d'edat. Aquesta decisió reial va constituir un moment important per la institucionalització del càrrec i també per la seva adscripció i identificació successiva amb el primogènit. I fou així com, finalment, després d'una sèrie de provatures, la institució s'estabilitzà associada en la persona del primogènit i successor, passà a anomenar-se en endavant Governador general (*Gubernator generalis*).⁴ D'aquesta forma s'aconseguia que l'hereu conegués les tasques de govern i d'administració de justícia i s'hi familiaritzés com a preparació per a l'exercici de la plenitud de les seves facultats.

Malgrat tenir uns orígens patrimonials i dinàstics, la Governació General arribaria a convertir-se en una de les institucions més abstractes i impersonals de l'Europa medieval. Va poder funcionar fins i tot amb la seva titularitat vacant, fent gala d'una estabilitat derivada del caràcter ordinari del càrrec que implicava un recordatori i instrument de defensa de la legalitat catalana.⁵

EL PORTANTVEUS DEL GOVERNADOR GENERAL

El Portantveus era el funcionari reial delegat del Governador General en un territori determinat o governació. A partir de mitjan segle XIV aquest terme tendí

1. FERRO I POMÀ, V., *El dret públic Català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo, Vic, 1999, p. 49.

2. LALINDE ABADIA, J., *La Gobernación General en la Corona de Aragón, Institución Fernando el Católico*, Zaragoza, 1963, p. 6.

3. *Ibidem*.

4. LALINDE ABADIA, J., *La Gobernación General en la Corona de Aragón*, p. 56-73 i 129-162.

5. FERRO I POMÀ, V., *El dret públic Català*, p. 50.

a substituir el de *procurador*, fins al punt de suplantar-lo del tot. El càrrec rebé diferents noms; pel que fa al Principat de Catalunya fou anomenat *Portantveus de General Governador*, anomenat també, impròpiament, Governador, un oficial de categoria superior a la dels veguers, batlles, jutges ordinaris i d'apel·lacions.⁶ Al Principat de Catalunya, aquest, que havia de ser un cavaller català i resident al Principat,⁷ era designat directament pel rei o per expressa comissió seva. La seva posició inferior respecte al Governador General, és a dir, el primogènit, es veia reflectida pel fet que a les seves sentències s'hi podia apel·lar, mentre que a les del primer tan sols suplicar.⁸

El càrrec de Portantveus era de caràcter permanent, la seva jurisdicció només es veia suspesa quan el rei, el Lloctinent General o el mateix primogènit es trobaven a la mateixa localitat que ell. En condicions normals l'exercici de la seva jurisdicció depenia de la seva presència en una determinada circumscripció; les seves competències, però, s'aturaven en els límits de les jurisdiccions baronials. El Portantveus era l'executor per excel·lència de les sentències reials, és a dir, de les dictades per la cort del príncep o del seu lloctinent.⁹

A causa de la seva mobilitat característica, el Portantveus era l'encarregat de restaurar l'ordre públic allà on havia estat pertorbat,¹⁰ i aquesta mobilitat i la facultat de substituir amb la seva les corts o cúries locals eren l'arma fonamental amb què comptava l'autoritat règia per a restablir la justícia i la pau amenaçades per la debilitat de la jurisdicció local o per connivències il·legals.¹¹ Reunia funcions administratives i econòmiques, i tenia amplis poders per a l'administració de justícia, amb *potestat de l'espasa*, és a dir, que podia aplicar la pena capital.

Vers la fi del segle xv tendí a esdevenir hereditari, fins que amb el Decret de Nova Planta esdevingué el representant reial exclusiu, però com que el càrrec anava unit amb el de capità general, fou aquesta darrera denominació la que prevalgué.

CONTEXT: CATALUNYA I LA CRISI MONETÀRIA DEL SEGLE XV

La documentació utilitzada correspon als anys 1468-1493. Entre aquests anys el Principat de Catalunya es trobava immers en diverses problemàtiques, en primer lloc, els fets de la Guerra Civil, i en segon lloc, una estructural problemàtica monetària relacionada amb la moneda de billó. Sobre aquesta darrera qüestió, al segle xv s'evidencià la penúria de moneda menuda, ja que des del regnat de Pere

6. *Ibidem*, p. 96.

7. LALINDE ABADIA, J., *La Gobernación General en la Corona de Aragón*, p. 315.

8. *Ibidem*, p. 302.

9. *Ibidem*.

10. *Ibidem*, p. 357-358.

11. FERRO I POMÀ, V., *El dret públic Català*, p. 100.

el Cerimoniós no s'encunyaven diners de tern,¹² i aquesta aturada emissora va fer que les peces circulants patissin un greu desgast que acabaria agreujant la falta de moneda circulant de baix valor.

Les zones desproveïdes de moneda menuda o amb peces molt circulades eren terrenys adobats per al sorgiment de falsificacions o l'entrada de numerari extern de baixa llei, i també van ser els llocs on aparegueren els encunyaments municipals catalans. La moneda local es relança a conseqüència de la Guerra Civil quan els dos bàndols enfrontats improvisaren seques a diferents poblacions, que sovint continuaren emetent després d'acabada la guerra tot demanant permís, que els era concedit.¹³

Finalment, fou també en aquest moment quan s'assajà establitzar el patró auri, primer substituint el florí d'Aragó pel pacífic, durant el regnat de Pere de Portugal, el qual, en veure que li era impossible que els consellers barcelonins abaixessin la llei del croat, aconseguí implantar una nova moneda d'or, sense fracassar com havia succeït amb monarques anteriors.¹⁴ La nova moneda veuria augmentada la seva cotització fins als 20 sous, de manera que superà els 18 esperats. Amb aquest for el pacífic es pagava al mateix sobrepreu que el ducat venecià, una de les monedes més prestigioses del seu temps. Fou, doncs, en aquest moment, quan es començà a substituir el florí de baixa llei per monedes d'alta llei. Un cop acabada la guerra, Joan II i Ferran II continuarien aquesta política. Com constata Miquel Crusafont, Pere de Portugal havia trobat una sortida per a la fabricació rendible de moneda d'or, però el problema del billó encara no s'havia solucionat.¹⁵

ELS COMPTES DEL RECEPTOR DELS EMOLUMENTS DE LA GOVERNACIÓ GENERAL DE CATALUNYA

Els comptes del receptor dels emoluments són un conjunt de llibres dels quals es conserven 27 volums a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i que abracen els anys 1347 a 1499, tot i que no hi són tots. Els emoluments són aquells beneficis pecuniaris que s'obtenen com a retribució per l'exercici d'un càrrec, prestació d'un servei, etcètera. En el cas dels llibres de comptes els emoluments equivalien a una entrada de diners procedents de les penes pecuniàries aplicades als inculpatos i condemnats per delictes monetaris.

12. «Tot i els intents d'encunyar múltiples del diner de billó per part de Joan I i Martí I», CRUSAFONT I SABATER, M., *Història de la moneda catalana*, Crítica, Grijalbo Mondadori, Barcelona, 1996, p. 94-95.

13. CRUSAFONT I SABATER, M., *Història de la moneda catalana*, p. 104.

14. El timbre d'or de Perpinyà, de Joan I, o el timbre d'or valencià, d'Alfons el Magnànim.

15. CRUSAFONT I SABATER, M. *Història de la moneda catalana*, p.104.

En els volums 1.745, 1.746 i 1.747, entre molts altres delictes, he localitzat fins a tretze assentaments que ens donen informació sobre diferents fraus monetaris duts a terme al Principat de Catalunya durant la Guerra Civil del segle xv, i durant els posteriors regnats de Joan II i Ferran II, i que al final de l'article són transcrits.

COMENTARI ALS DOCUMENTS

En els documents podem veure que els delictes monetaris esmentats són els de la falsificació i, en major proporció, els de l'alteració de la moneda. En aquests documents s'observa que no es castigaven els inculpats amb les mateixes penes, les quals, però, representaven sempre quantitats molt elevades. Podem distingir entre: *a)* l'alteració de la moneda, *b)* la falsificació de moneda de curs general, batuda a les seques reials, i *c)* la falsificació de moneda de curs municipal.

L'estisorament de la moneda

De tots els diferents delictes de frau monetari referenciats, l'estisorament o la mutilació de la moneda era el més comú. L'acte de retallar moneda es tractava d'un dels fraus més senzills de dur a terme, ja que només consistia a alterar el pes original de la moneda, el qual quedava disminuït, llimant-la o retallant-la. Aquesta mena de frau continuà en el temps i esdevingué un problema endèmic de l'època moderna,¹⁶ heretat de segles enrere.

En els diferents documents utilitzats, que són transcrits al final d'aquest article, pot veure's com la pràctica de l'estisorament és esmentada de formes diferents: *stesoristar*, *tresquilar*, *tesoristar*, *tallar*, *disminuïr*, *alterar*. Voldria destacar l'obra d'Albert Estrada-Rius, sobre la lluita contra la falsificació de moneda durant el regnat de Felip II, on també es parla de fraus comuns amb els d'aquest article.¹⁷

A gairebé la majoria dels documents utilitzats, no s'especifica quina mena de moneda era la retallada, però afortunadament no és sempre així i en tenim diferents exemples més explícits:

«Bastire, prevere, delat de tesoristar carlins»

Doc. 6.

16. ESTRADA-RIUS, A., «La falsificació de la moneda a la Corona d'Aragó Medieval», *La moneda falsa. De l'Antiguitat a l'Euro*, de l'obra editorial del MNAC, Barcelona, 2010, p. 42-49.

17. ESTRADA-RIUS, A., *La lluita contra la moneda falsa a la Barcelona de Felip II (1598-1621)*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, DL 2011.

Les peces anomenades *carlins* en els diferents documents són el que avui s'acostuma anomenar *pirrals*. Aquestes peces van sofrir en gran mesura l'acte de ser retallades, i en molts dels casos la retallada era tan gran que no quedava inadvertida. És notòria la presència de pirrals sicilians retallats en col·leccions actuals. Al Principat de Catalunya, en un decret del 4 de novembre de 1493, es va prohibir la circulació de carlins d'argent, tant sencers com retallats.¹⁸

Un altre exemple seria: «*inculpat de haver tallats reys de Barchinona sens llicència.*»

Doc. 8.

Aquest document ens parla de croats barcelonins, o "reals". En un altre fragment s'explica que el delictes pel qual en *Felip argenter* fou delat era el d'estisar moneda, i de fer-ho sense tenir llicència. En altres documents això no hi és explícit, però a partir d'aquest no podem deduir que existissin llicències per a retallar moneda, ja que era un delictes molt perseguit. El «sens llicència» del document devia ser, segurament, un formalisme del dret.

El darrer exemple: «*Joan Ysern cambiador delat de haver-li trobats certs reals e carlins sospitosos no focen falsos e haver entrevingut en disminuir e alterar aquests.*»

Doc. 13.

Aquest és un exemple clar de la diversitat de formes d'anomenar l'acte de retallar monedes, les quals, en aquest cas, podrien ser també falses.

Observem com el Governador i el veguer es repartien els diners rebuts per la pena. És un cas molt comú que apareix a nombrosos documents d'aquests tres volums, però només en aquest d'entre els relacionats amb la moneda. Lògicament, en arribar el Governador a la població corresponent, la jurisdicció del veguer quedava suspesa enfront la preeminència de la del primer, la qual, al seu torn, també quedava suspesa si a la vila hi eren presents el rei o el primogènit.

En un altre document se'ns diu clarament que una sèrie de rals foren donats a un argenter perquè aquest els retallés i els fongués: «*inculpat haver donada certa quantitat de reys de pes ha hun argenter per que ls tesoristàs e fonés.*»

Doc. 9.

Cal destacar que aquesta pràctica també estava molt relacionada amb la falsificació de peces, car les llimadures o retalls que se n'havien obtingut proporcionaven material als falsaris.

18. ESTRADA-RIUS, A., *La falsificació de la moneda a la Corona d'Aragó Medieval*.

La falsificació de moneda de curs general

Pocs són els documents que apareixen en els volums utilitzats i que tracten sobre la falsificació de moneda de curs general. En els documents transcrits oferts al final en podem trobar algun exemple, en un primer cas, per a florins:

«III sous, los quals aguí de l'or que isgué de dos florins d'or falsos»

Doc. 1.

El document ens diu a qui foren presos els florins, però no se'ns especifica si li imposaren cap pena, només que en aquest cas els florins foren trencats per la meitat, una forma de desmonetitzar-los que ja apareix a les lleis, i que la quantitat d'or que aquests tenien fou aprofitada de nou.

En un altre document hi trobem només la notícia que s'havien posat en circulació pacífics falsos: *«delat de haver mesos pacífichs falsos.»*

Doc. 5.

D'altra banda, és rellevant fixar-se que la gran majoria dels inculpatos en aquesta mena de frau, quan al document apareix llur ofici, són argenters i, tot i que menys sovint, canvistes. En aquests casos, tant l'acte de retallar moneda com l'acte de falsificació solia estar en mans de persones amb coneixement sobre els metalls i amb la possibilitat d'accedir a les eines i als forns necessaris per a realitzar aquesta activitat. Els argenters eren els qui podien dur a terme unes falsificacions més aconseguides, atès que alguns coneixien la tècnica del gravat, que és la que s'utilitzava a les seques oficials a l'hora de gravar els encunys. També poden atribuir-se a aquests les falsificacions dutes a terme mitjançant una ànima metàl·lica no noble i un recobriment d'or o d'argent.¹⁹

Falsificació de moneda municipal

L'obra d'en Miquel Crusafont és encara avui l'obra de referència sobre la moneda municipal catalana.²⁰ Amb referència als fraus monetaris, la presència de documentació sobre moneda local és escassa i agreuja la problemàtica dels casos anteriors.

Tenim un primer cas on no se'ns especifica clarament quina moneda fou la falsificada: *«era inculpat de haver posar ploms falsos.»*

Doc. 11.

19. ESTRADA-RIUS, A., *La falsificació de la moneda a la Corona d'Aragó Medieval*.

20. CRUSAFONT I SABATER, M., *La moneda catalana local (segles xiii-xviii)*, SCEN i Diputació de Barcelona, Barcelona, 1998.

Aquí només sabem que l'inculpat de frau posava ploms falsos, una de les moltes formes amb les quals s'anomenaven les monedes locals a l'època.

Ens trobem, però, també el cas contrari: «*delat de haver mesa moneda falsa, ço és diners de Tarragona e mallas.*»

Doc. 7.

Aquests dos documents ja van ser treballats i publicats per en Xavier Sanahuja Anguera en dues publicacions anteriors.²¹

Cal deixar clar que la poca presència de documents que facin referència a moneda de caràcter local no indica que els falsaris no duguessin a terme pràctiques sobre aquesta mena de peces; ans al contrari, com destaca Miquel Crusafont, la falsificació és la fidel companya de la moneda local, i fins i tot poc després de la notícia de l'inici d'una emissió ja apareixen constatacions de falsificacions.

6. DOCUMENTS

1

1473, 8, 27. Barcelona.

Item pose en rebuda iii sous, los quals aguí de l'or que isqué de dos florins d'or falsos, los quals foren levats a hun fill d'en Xurbi Bonfulla e foren tranquats mig per mig.

Lliures iii sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1745 (f. 17v). Inèdit.

2

1473, 8, 27. Barcelona.

Item més, rebé en dita ciutat, per la composició d'en Planes, cambiador, delat de stesoristar moneda, a xxvii del dit mes de agost del dit any de LXXIII, cinquanta liures.

21. SANAHUJA ANGUERA, X., «Les monedes de Manresa al segle xv», *Gaceta Numismática*, 145, 2004, p. 53-70; *La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. xv-xviii)*, Centre de Lectura, Institut d'Estudis Catalans i Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2005.

M sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II, (f. 7v). Inèdit.

3

1478, 3, 20. Barcelona.

Item a xx de març d'en Jaume Galceran e Gaspar Galceran, germans argenters, delats de tresquilar moneda, composaren a xxv pacífichs quitis, qui valen en sous

D sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II, (f. 14). Inèdit.

4

1481. Lleida.

Item d'en Guillem Baró argenter, rebé vint e cinch liures per composició que feu perquè era delat de stesoristar moneda.

D sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 25v). Inèdit.

5

1483, 1. Barcelona.

Item més, foren rebudes, d'en Johan de Maners, xxxv lliures per composició que feu ab lo senyor governador per ço com era delat de haver mesos pacífichs falsos.

DCC sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II, (f. 31). Inèdit.

6

1483, 8, 19. Lleida.

Item a XVIII° de agost se reberen, per mans d'en Berenguer de Rius de Leyda, per composició de mossèn Bastire, prevere, delat de tesoristar carlins. Vint lliures.

CCCC Sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 33v). Inèdit.

7

1483, 8, 20. Lleida.

Item a XX de dit mes de agost del predit any mil CCCC LXXXIII, foren rebuts d'en Joan Caselles, del loch de Unifferre²² de la vegueria de Leyda, cinquanta florins²³ d'or, per composició que feu ab lo senyor governador per ço com era delat de haver mesa moneda falsa, ço és diners de Tarragona e mallas, los quals valen XXXI lliures V sous.

DCCCXXV sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II, (f.34).

Sanahuja Anguera, X. *La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII)*. Centre de Lectura:, Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2005.

8

1483, 9, 18. Lleida.

Item més, a xvii del dit mes de setembre del dit any mil CCCC LXXXIII, foren rebudes de Ffelip argenter xvii lliures per composició ab lo senyor governador per com era inculpat de haver tallats reys de Barchinona sens licència.

CCCCXXX sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 34v). Inèdit.

22. Vinferri, del municipi de Juneda (les Garrigues).

23. Escriu «folorins», primera o ratllada.

9

1483, 11, 13. Lleida.

Item, a XIII de novembre del dit any mil CCCC LXXXIII foren rebudes d'en Matheu Tapioles de Leyda per composició que feu per ço com era inculpat haver donada certa quantitat de reys de pes ha hun argenter per que ls tesoristàs e fonés, quize liures.

CCC sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 35). Inèdit.

10

1483, 12, 10. Cervera.

Item, al dit mes e any se reberen d'en Gili Jutglar, per certa remissió general que lo dit governador li feu, cinquanta liures per remissió que obtingué del dit senyor. Ex receptats falsa moneda, trencador de camins e vies públiques e mort per ell perpenada (sic).

M sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 35). Inèdit.

11

1484, 10, 23. Manresa.

Item, a XXIII de octubre del dit any mil CCCC LXXXIII, foren rebudes d'en Francesch Guerau de Uluge, pagès de Manresa, xxx lliures per composició que feu ab lo senyor governador per tant com era inculpat de haver posar ploms falsos.

DC sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 36v).

SANAHUJA ANGUERA, X, «Les monedes de Manresa al segle xv», *Gaceta Numismática*, 145 (2004), p. 53-70.

12

1489, 8, 21. Barcelona.

Item més, rebí en la dita ciutat a xxiiii de novembre d'en Arnau Fàbregua, pagès de Sanct Andreu de Palomare, delat de moneder, composà a deu pacífichs d'or quitis.²⁴

CC sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1747 (f. 1). Inèdit.

13

1489, 10, 14. Barcelona.

Item, a xiiii del dit mes rebí d'en Joan Ysern, cambiador, delat de haver li trobats certs reals e carlins sospitosos no foren falsos, e haver entrevengut en disminuir e alterar aquels. Composà ab lo governador a xxx liures quities, de les quals per concòrdia feta ab lo veguer Mossèn Ferrer²⁵ qui'l havie pres, ne agué lo dit veguer x liures e restaren-ne al senyor governador xx liures quities.

CCCC sous

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1747 (f. 9). Inèdit.

24. No es llegeix.

25. Interlineat.